

Лінії Маннергейма. Листи та документи, таємниці та відкриття

Густав Маннергейм — одна з найскладніших і найдраматичніших фігур у політиці XX століття: нащадок збіднілого шведського роду, гвардієць, який пропалював життя в Петербурзі, мандрівник-розвідник, який проник у таємничі райони Азії, бойовий генерал, який воював з японцями і німцями, лідер Білого руху у Фінляндії, що жорстоко придушив червоних фінів, полководець, який протистояв могутності Червоної армії, вступив в союз з Гітлером, але відмовився штурмувати Ленінград...

Біографія, складена на величезному архівному матеріалі, відкриває нового Маннергейма.

ЛИСТИ
ТА ДОКУМЕНТИ,
ТАЄМНИЦІ
ТА ВІДКРИТТЯ

ЛІНІІ Маннергейма

ЕЛЕОНОРА ІОФФЕ

Видавництво
«К Н Т»
Київ - 2024

УДК 355.333(480)(092)

I-75

Переклад з англійської — *Савелій Завадський*

Іоффе Елеонора

I-75 Лії Маннергейма. Листи та документи, таємниці та відкриття. / Елеонора Іоффе. — Київ: Вид. «КНТ», 2024. — 640 с.

ISBN 978-611-01-3055-4

Густав Маннергейм — одна з найскладніших і найдраматичніших фігур у політиці ХХ століття: нащадок збіднілого шведського роду, гвардієць, який пропалював життя в Петербурзі, мандрівник-розвідник, який проник у таємничі райони Азії, бойовий генерал, який воював з японцями і німцями, лідер Білого руху у Фінляндії, що жорстоко придушив червоних фінів, полководець, який протистояв могутності Червоної армії, вступив в союз з Гітлером, але відмовився штурмувати Ленінград... Біографія, складена на величезному архівному матеріалі, відкриває нового Маннергейма.

ISBN 978-611-01-3055-4

© Елеонора Іоффе, 2017.
© Видавництво «КНТ», 2024.

ВІД АВТОРА

2017 року Фінляндія відзначає одразу два ювілеї: 100-річчя незалежності держави і 150 років від дня народження маршала Густава Маннергейма. І в цьому зв'язку хочеться ще раз зрозуміти його роль у становленні та збереженні суверенітету країни Суомі.

За дванадцять років, що минули від часу першого видання книжки «Лінії Маннергейма», багато чого змінилося і у Фінляндії, і в рос*ї. Проте особистість маршала Маннергейма не перестає цікавити і навіть хвилювати не тільки фінів, а й рос*ян: свідченням тому є пристрасті, що розгорілися влітку і восени 2016 року в Петербурзі навколо меморіальної дошки Маннергейма.

Співвітчизники теж не оминають його увагою – незважаючи на вже наявну значну «маннергейміану», видаються дедалі нові й нові праці істориків і біографів, оснащені великим довідковим матеріалом, Маннергейм став дійовою особою романів і п'єс; час від часу з'являються на телеекрані документальні фільми про маршала Фінляндії.

Щоправда, дивна річ – жодна спроба екранізувати цей унікальний за насиченістю життєвий шлях поки що не вда-

лася. Існує лише один повнометражний художній фільм 1970 року «Штаб-квартира», що оповідає про події наприкінці війни з СРСР 1941-1944 років, коли старий маршал керував бойовими операціями лише номінально.

Натомість щороку виходить щонайменше одна, а то й кілька біографічних книжок, причому в деяких із них декларується намір викрити «міф Маннергейма».

Справді, Маннергейм уже за життя став одним із національних міфів, але при цьому співгромадяни ставляться до пам'яті свого маршала по-різному. Більшість – з пієтетом, для них його образ майже ікона. Але чимало й таких, у кого навіть згадка імені Маннергейма викликає роздратування. Зазвичай це нащадки загиблих у громадянській війні червоних фінів або комуністів, репресованих у 1930-ті роки, чи просто люди лівих переконань.

У рос*ї ім'я маршала було здавна знайоме багатьом як частина стійкого словосполучення «лінія Маннергейма». Принаймні, майже кожному жителю Петербурга відомо – хоча б з чуток – що неподалік від Ленінграда існував такий ланцюг оборонних укріплень, побудований колись фінами на Карельському перешийку. Тепер доти і траншеї заросли травою і стали майже невиразні, як і пам'ять про ті дні, коли їх штурмували радянські війська.

Отже, що таке «лінія Маннергейма» – зрозуміло. А от хто такий Маннергейм? Яким він був насправді? Чому викликає в одних захоплення, а в інших неприязнь, навіть ненависть? Хто він: визволитель країни і національний герой – чи кат, «lahtari» («м'ясник»), як його називали червоні? Вірнопідданий царський генерал – чи рятівник демократичної Фінляндії? Гурман і сибарит, любитель рос*йської горіл-

ки і тонких вин, знавець коней і поціновувач гарних жінок, хлібосольний господар – чи аскет і анахорет? Англофіл, шанувальник Черчилля, критик нацизму, який не мав жодних ілюзій щодо Гітлера, – чи союзник Німеччини, особистий приятель Герінга?

Перечитавши чимало спеціальної літератури й ознайомившись із матеріалами шести архівів у різних країнах, я зрозуміла, що відповіді на ці запитання стало ще складніше, ніж раніше. І вирішила побудувати книжку так, щоб дати читачеві змогу самостійно реконструювати «нерукотворну» лінію Густава Маннергейма – його життєвий шлях і портрет – за допомогою поданих тут документів, щоденникових записів і листів самого Маннергейма та його сучасників. Якщо результат читацької творчості – образ маршала Фінляндії – виявиться багатоліким, суперечливим і неоднозначним, то можу вважати, що моя робота вдалася.

Дослідження архівних матеріалів, особливо листування, схоже на працю детектива. Ким був кореспондент, про якого, крім імені, нічого не відомо, яка його доля, де він жив, коли помер? Якщо листи-відповіді Маннергейма відсутні, його стосунки з кореспондентом і його передбачувану відповідь доводиться «добудовувати».

Потрібно сказати, що один бік життя Маннергейма майже повністю залишився за межами інтересів фінських істориків – це його зв'язки з рос*ійською білою еміграцією. Він до кінця своїх днів залишався членом кавалергардського полкового братства й улюбленим командиром Уланського його величності лейб-гвардії полку. Він клопотав за рос*ійських емігрантів перед фінською владою, надсилав гроші однополчанам, які цього потребували, і допомагав багатьом і

багатьом рос*йським біженцям. У книзі «Лінії Маннергейма» вперше опубліковано документи, що розкривають цю раніше невідому іпостась маршала Фінляндії. Деякі з цих нових матеріалів включені в розповідь, деякі подано в додатку наприкінці книги. Більша частина з них була невідома навіть у Фінляндії, де все, що стосується Маннергейма, здавалося б, вивчено досконально.

Мабуть, тому книга зацікавила фінських видавців. Вона була перекладена фінською мовою і вийшла 2006 року у видавництві «Отава» під назвою «Маннергейм – вихованець кавалергадії». До теперішнього часу фінський переклад перевидавався чотири рази.

Листи та інші матеріали, перекладені з іноземних мов, відредаговані автором і зазначені в примітках. У листах збережено особливості авторської орфографії, а також підкреслення, виділення жирним шрифтом і великими літерами, зроблені авторами. Підкреслення в документах також відтворюється відповідно до оригіналу.

Усі переклади з фінської мови зроблені автором, у примітках подано фінську назву джерела, наприклад: Mannerheim G. Muistelmat. Helsinki, 1953 (Маннергейм Г. Спогади. Гельсінкі, 1953); Mannerheim G. Kirjeitä. Helsinki, 1983 (Маннергейм Г. Листи. Гельсінкі, 1983); Mannerheim G. Raiväkirja Japanin sodasta. Helsinki, 1982 (Маннергейм Г. Щоденник і листи рідним з Японської війни. Гельсінкі, 1982) та ін. Примітка про переклад з фінської мови дається тільки при першій згадці джерела. Примітки в квадратних і кутових дужках у текстах листів зроблені автором.

Переклади текстів зі шведської та французької мов, за винятком кількох листів, виконані за участю Елізабет Маршан.

Переклади з польської виконані за участю Гражини Жераньска-Геберт. Я сердечно вдячна всім, хто брав участь у роботі над перекладами: Пекке Кауппала, Лаурі Діб, Олексію Федорову і Ніні Ліberman.

Упродовж кількох років досліджень і розшуків мені допомагали багато людей та організацій.

Надзвичайно важливою була фінансова підтримка фінського фонду Віхурі, завдяки якій цей проєкт зміг здійснитися.

Я вдячна за довіру, надану мені фондом Густава Маннергейма, і родичами маршала, які дозволили використання особистих архівів маршала Фінляндії в ті роки, коли доступ до них був суворо обмежений. Неоціненною була допомога працівників Національного архіву Фінляндії, і особливо Юссі Куусанмякі, який завідував у той час приватними колекціями.

Дякую фінським історикам: професору Тімо Віхавайнену за цінні поради та рекомендації, професору Охто Маннінену за консультації з питань політичної історії, професору Дмитрові Фролову за довідки, що стосуються радянських військовополонених у Фінляндії, та доктору Марині Вітуховській за конструктивні зауваження та допомогу в редагуванні рукопису.

Я глибоко вдячна фінському історику, професору Гаррі Галену за його цінні зауваження і редагування глави про поїздки Маннергейма Середньою Азією і Китаєм.

Мій уклін рос*йському історику Сергію Волкову за біографічний матеріал щодо рос*йської білої еміграції та цінні зауваження щодо першого видання книги.

Я вдячна інтенданту Музейного відомства Пентті Ноусіайнену, який познайомив мене з експозицією Музею

штаб-квартири головнокомандувача в Міккелі і надав матеріали для моєї роботи.

Часом бувало нелегко знайти потрібну літературу, але енергія, оптимізм і високий професіоналізм Ірини Лукка, наукового співробітника Слов'янської бібліотеки університету Гельсінкі, багато в чому полегшили мою роботу.

Хочу висловити вдячність фотоархівам музею Маннергейма і видавництва «Отава», а також Військовому архіву Фінляндії, які безоплатно надали фотографії для цього видання.

Моя глибока подяка тим, кого вже немає серед живих: англійському історику Е. О. Скріну і фінському генералу Ермею Каннінену за цінні поради та довідки.

І нарешті, величезне спасибі моїм першим читачам і рецензентам – друзям і рідним, які заохочували і схвалювали мою працю.

Елеонора Іоффе

Гельсінкі, 2017

ПЕРЕДМОВА

ФІНСЬКИЙ МІДНИЙ ВЕРШНИК

Фінський «Мідний вершник», що витісняється зростаючими поруч будівлями та обтікається метушнею великого перехрестя, має буденний вигляд: втомлена людина в вушанці їде собі спокійно на покірному коні. Нічого епічного. Що відповідає характеру його співвітчизників – фетишизмом вони не грішать. Навпаки, якщо допитуєшся у фінських істориків: «Чи не правда, Маннергейм врятував країну принаймні двічі: 18 року і 44-го?», то майже завжди чуєш у відповідь, що жодним чином не можна приписувати одній людині подібних заслуг. Що великий маршал – фігура міфологізована і, будучи президентом із 1944 до 1946 року, він був радше символом, ніж реальною політичною силою, і основну роль відігравали його престиж на міжнародній арені та величезний авторитет усередині країни.

Зрозуміло, він був не тільки символом і «іконою» незалежної Фінляндії, а й просто людиною – зі своїми слабкостями, хибними думками і пристрастями. Життєвий шлях Карла Густава Еміля Маннергейма – головнокомандувача і творця фінської армії, регента Фінляндії, фельдмаршала, президента

країни і таке інше, таке інше – аж ніяк не був безперервним сходженням до вершин слави. Зривів і невдач на його долю припало не менше, якщо не більше, ніж успіхів. Історія його перемог – це насамперед історія перемог над самим собою, самоприборкання і самовиховання. Він був із тих, хто невдачі перетворює на удачу, для кого поразка обертається перемогою, а недоліки характеру згодом перетворюються на переваги. До того ж йому просто щастило. Маннергейм брав участь у п'яти війнах, демонструючи, за свідченням очевидців, холоднокровність і цілковиту байдужість до небезпеки навіть у похилому віці: неодноразово в період Другої світової війни старий полководець бував на передовій, під час бомбардувань ніколи не спускався до бомбосховища – і при цьому жодного разу не був навіть поранений.

В історії Фінляндії Маннергейм – явище парадоксальне. Без нього не могли обійтися – але його весь час намагалися обійти; його неможливо було не поважати – але його не любили; він був воістину «свій серед чужих, чужий серед своїх». Проте весь період становлення і розвитку Фінляндії як самостійної держави – від часу проголошення незалежності 1917-го і до середини 1940-х – у найважливіші, найперетворювальніші, найнебезпечніші моменти був пов'язаний з його ім'ям. Існують десятки життєписів Маннергейма, зовнішні події його життя вивчені та прокоментовані в різні періоди і – залежно від світогляду біографів – з різних точок зору, іноді прямо протилежних. Незважаючи на це, він залишається особистістю багато в чому загадковою як для сучасників, так і для істориків. Хоча Маннергейм залишив великі мемуари, «Спогади маршала Фінляндії», йому вдалося повністю приховати свої людські риси за описуваними подіями. Мабуть, найяскравіше його таємниче обличчя висвітлено в листуванні

та щоденниках. Знайомлячись із ними, можна простежити поступове становлення і перетворення характеру майбутнього маршала. Як з недовченого молодика, відрахованого за сумнівні вчинки з Фінляндського кадетського корпусу і шалапута-кавалергарда, стурбованого лише кар'єрою та світськими знайомствами, він виростає в бойового генерала рос*йської армії, потім у головнокомандувача – переможця у війні за незалежність Фінляндії, маршала, який керував двома війнами, і, нарешті, в главу держави. З листів і щоденників – Маннергейма і тих, хто був із ним знайомий, – вичитується його «людське»: що його цікавило, з ким і коли він спілкувався, якими були його симпатії й антипатії. Тому на сторінках цієї книжки слово надано самому Густаву Маннергейму і його кореспондентам. Ми перегорнемо листи, щоденники та документи, знайдені в друкованих виданнях і в архівах Фінляндії, рос*ї, США та Швейцарії, – в надії відкрити щось нове.

Але, перш ніж зазирнути до письмового столу маршала, нам доведеться здійснити невеличку подорож в історію сім'ї: адже коріння, спадковість, місце народження і обстановка, в якій пройшло дитинство, визначають не лише зовнішність та інтелект людини, але багато в чому і її долю. Походження і станові традиції зіграли не останню роль у становленні характеру і світогляду Густава Маннергейма.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЗАГУБЛЕНИЙ РАЙ

Історія роду Маннергеймів починається, за сімейними переказами, з середини XVII століття, але ніхто не може з точністю сказати, коли юнга Генрік Мархейн, голландець, зі-йшов з корабля у шведському торговому місті Евле (Gävle). Перша документальна згадка про нього відноситься до 1645 року. Одружившись з Маргаретою Гаммаль, дівчиною із за-можної купецької сім'ї, Генрік незабаром здобув право всту-пити в купецький стан і навіть якийсь час входив до ради магістрату. Мабуть, був він заповзятливий і енергійний. Що-правда, удача згодом зрадила йому: він збіднів і змушений був 1667 року піти на службу бухгалтером першого у Швеції банку в Стокгольмі.

Його молодший син Августин, народжений 1654 року, на початку своєї кар'єри служив управителем маєтків швед-ського графа Оксеншерна в Естляндії. Він настільки успішно виконував свої обов'язки, що незабаром орендував ці маєт-ки, які на той час стали власністю держави. Потім Августин Мархейн повернувся до Швеції, де 1693 року король Карл XI посвятив його у дворянську гідність. Новоспечений аристо-

крат змінив прізвище, щоб воно звучало по-шведськи: Маннергейм. Четверо синів Августина стали першими в роду військовими[1]. 1776 року двох із них висвятили на баронів, після чого герб Маннергеймів прикрасився військовою символікою та елементами гербів матері й дружин обох братів. Родоначальником фінської гілки Маннергеймів став Карл Ерік, син молодшого зі згаданих баронів: наприкінці XVIII століття він переїхав до Фінляндії, що була тоді частиною Шведського королівства. Доля його вельми характерна для дворян тієї бурхливої епохи: засуджений до смертної кари за участь у змові проти короля Густава III, так званому «Аньяльському союзи»[2], Карл Ерік був все ж помилуваний. Незабаром після того він одружився з дочкою губернатора (схоже, що вміння вдало одружуватися було фамільною рисою Маннергеймів). 1795 року Карл Ерік придбав маєток Лоухісаарі (Вілнес) неподалік від Турку, де за 70 з гаком років народиться його знаменитий правнук. Історія Лоухісаарі сама по собі цікава.

Перша згадка про Лоухісаарі зустрічається в документах початку XIV століття. Майже чотири століття, до 1789 року, ним володів шведський аристократичний рід Флемінгів. Головну будівлю садиби – один із рідкісних у Фінляндії палаців у стилі пізнього ренесансу – ремонтували й добудовували в 1653-1658 роках, коли маєток належав адміралу, президенту камер-колегії Герману Флемінгу[3]. Одночасно в сусідньому містечку Аскайнен звели церкву, і від палацу до неї вела довга, майже в три кілометри, березова алея. Триповерховий палац, найкрасивіша будівля цього періоду у Фінляндії, добре зберігся до наших днів, і сьогодні можна помилуватися чудовим розписом дерев'яної стелі парадної зали, створеним у 1661-1664 роках німецьким художником Іоахімом Лангом.

Навколо садиби та її мешканців, баронів Флемінгів, народжувалися численні легенди. Згідно з однією з цих легенд, останній у роді власник Лоухісаарі Герман Флемінг (1734-1789), який мав похмуру, запальну і ревниву вдачу, нібито замучив до смерті дружину, замурувавши її в стіну однієї з кімнат третього поверху. У склепінчастих підвалах палацу, де зазвичай зберігалися харчі й начиння, за переказами, була колись в'язниця, в околицях розповідали про потаємні сходи й підземний хід, проведений із панського будинку до віддаленого монастиря. Як і у всякому порядному палаці, там і досі мешкають привиди – принаймні, два: жорстокого Германа Флемінга, прозваного в народі «чортом», і його нещасної дружини. Достовірно відомо лише, що саме цей чоловік вклав чималі кошти в ремонт і реставрацію палацу, надавши йому того вигляду, який будівля носить і донині. У результаті Флемінг розорився, масток після його смерті кілька років переходив з рук у руки і, врешті-решт, був куплений Карлом Еріком Маннергеймом.

1823 року на церковному кладовищі зводять фамільну усипальницю Маннергеймів. Проєкт будівлі Карл Ерік замовив німецькому архітектору К. Л. Енгелю, творцеві архітектурного ансамблю центру Гельсінгфорса. Новий господар Лоухісаарі міг собі це дозволити: після того, як у 1808-1809 роках Росія завоювала Фінляндію, а країну приєднали до російської імперії як Велике князівство, Карл Ерік виявився одним із впливових посадовців. У числі кількох аристократів колишньої шведської провінції він був делегований до Олександра I під час перебування імператора на відкритті першого станового сейму в Борго (Порвоо). У своїй вітальній промові він запевнив нового монарха у вірності фінляндців. Це сприятливо позначилося на його кар'єрі: згодом К. Е. Маннергейм

став губернатором, а 1824 року його наділили графським титулом, який з того часу переходить до старших у роді синів (решта дітей залишаються баронами і баронесами). Народжений вже у Фінляндії син його Карл Густав, тезка свого прославленого онука-фельдмаршала, обіймав високу посаду президента Выборзького надвірного суду. До того ж він змолоду захоплювався природничими науками і здобув міжнародну популярність як вчений-ентомолог, фахівець з твердокрилих.

Батько героя нашої розповіді, граф Карл Роберт, виявився «білою вороною» серед честолюбних і цілеспрямованих фінських Маннергеймів. Обдарований різноманітними талантами, він у студентські роки епатував університетське начальство вільнодумними п'єсами і політичними сатирами. Скандал скінчився для нього відрахуванням з університету, а для ректора – звільненням. Радикал і атеїст, Карл Роберт і в зрілому віці залишався оригіналом. Наприклад, він співчутливо поставився до дрейфусарів: під час скандалу навколо справи Дрейфуса граф Маннергейм, який жив тоді в Парижі, надіслав на батьківщину свою фотографію з газетою «Аврора» в руках, чим шокував своїх родичів і консервативне фінське суспільство[4]. Його син Густав, служачи в ту пору в царській кавалергардії, навпаки, цілком поділяв антисемітські переконання, що побутували в офіцерському середовищі. Карл Роберт пробував свої сили на багатьох теренах: грав у театрі, писав п'єси, вірші та статті, захоплювався поетичним перекладом і збирав твори мистецтва. Утім, у жодній галузі він не домігся міцного успіху. Після одруження 1862 року він став промисловцем і комерсантом. Дружина графа, Гелена, походила з багатой і впливової сім'ї фабрикантів Юлін; значний посаг і отримані нею у спадок кілька маєтків, кам'яний будинок у Турку і частка в промис-

лових майстернях у Гельсінгфорсі дали Карлу Роберту можливість розгорнути бурхливу діяльність. Саме з цих майстерень і почалася 1866 року ділова кар'єра Карла Роберта, що призвела сім'ю до розорення і краху. Продавши підприємство, що стало вельми прибутковим, 1871 року, він на паях заснував винокурний завод. Коли завод починає приносити чималий прибуток, він залишає справу компаньйонам і переключається на деревообробну промисловість. Його неспокоїна душа жадала змін і ризику. Граф, що начебто підганявся злим роком, кидав справу щойно вона налагоджувалася, і затівав нову. Коли заснована ним папероробна фабрика стала нарешті успішно діяти, він наприкінці 1878 року раптово звільнився з посади директора-розпорядника і, рятуючись від кредиторів, поїхав до Парижа – нібито для того, щоб отримати патент на якийсь свій винахід. Дружину і дітей він кинув напризволяще, надавши родичам розбиратися у фінансових справах. А справи ці на той час заплуталися безнадійно. На довершення всього, граф Маннергейм виявився пристрасним і нестримним гравцем: картярські борги становили більшу частину з восьмисот тисяч марок, через які він був 1880 року оголошений банкрутом[5].

Густав, третій із сімох дітей Карла Роберта і Гелени Маннергейм, народився 4 червня 1867 року. Всього за шість років до того в рос*ї було скасовано кріпосне право. Це були роки правління Олександра II – монарха, який проводив щодо Фінляндії м'яку політику і залишив там по собі добру пам'ять. І водночас середина 1860-х років – один із найтрагічніших для Фінляндії періодів, що залишився в народній пам'яті як роки «великого голоду». Особливо страшним був саме 1867-й: лід на озерах тримався до середини червня. За попереднім неврожайним роком неминуче пішов ще один.

ЗМІСТ

ВІД АВТОРА	3
ПЕРЕДМОВА	
ФІНСЬКИЙ МІДНИЙ ВЕРШНИК	9
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ	
ЗАГУБЛЕНИЙ РАЙ	12
РОЗДІЛ ДРУГИЙ	
«ЛИЦАРСЬКА ГВАРДІЯ».....	55
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ	
МА-ДА-ХАН.....	94
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ	
«ВИТЯЗЬ СКАНДИНАВСЬКИЙ».....	132
РОЗДІЛ П'ЯТИЙ	
КРИВАВА ЛАЗНЯ	195
РОЗДІЛ ШОСТИЙ	
НІ БОГ, НІ ЦАР І НІ ГЕРОЙ.....	242
РОЗДІЛ СЬОМИЙ	
СВІЙ СЕРЕД ЧУЖИХ – ЧУЖИЙ СЕРЕД СВОЇХ.....	295
РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ	
ЗІ ЩИТОМ ЧИ НА ЩИТІ?.....	360
РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ	
ПРОДОВЖЕННЯ ВІЙНИ: «ВІЙНА-ПРОДОВЖЕННЯ»	411
РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ	
«ПЕЙЗАЖ ПІСЛЯ БИТВИ»	476
ДОДАТКИ	512
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	553
ПРИМІТКИ	560

ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Елеонора ІОФФЕ

ЛІНІЇ
МАННЕРГЕЙМА
ЛИСТИ ТА ДОКУМЕНТИ,
ТАЄМНИЦІ ТА ВІДКРИТТЯ

Переклад з англійської — *Савелій Завадський*

Підписано до друку 05.02.2024 р. Формат 60x84 1/16.
Друк цифровий. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 19,95. Тираж 100 прим.

ТОВ «КНТ»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 581 від 03.08.2001 р.

Книги, які можуть вас зацікавити

Піхота наступає. Події та досвід. Спогади про участь у боях 1914-1918 роках у Франції, Румунії та Італії

Лис пустелі. Генерал-фельдмаршал Ервін Роммель

Зимова війна 1939-1940 рр.

Мистецтво військових інновацій. Уроки Армії оборони Ізраїлю

"Антиснайпінг" (організація противодействія снайперу). Книга ворога ворожою мовою

Перейти до галузі права
Військове право

[Перейти на сайт](#) →